

A. Noe-Nygaard fot.

HELGI PJETURSS

Født 31. marts 1872 — død 28. januar 1949.

HELGI PJETURSS, eller som han hed indtil 1907 HELGI PJETURSSON, var født i Reykjavík og blev student fra Menntaskólinn 1891. Som så mange andre islandske studenter drog han til København og blev immatrikuleret ved vort universitet, hvor han i 1897 bestod skoleembedseksamen med geografi og naturhistorie som hovedfag. Hans hovedinteresse lå i geologien, og han studerede bl. a. sammen

med O. B. BØGGILD og J. P. J. RAVN. Hans lærere var F. JOHNSTRUP og senere N. V. USSING, af hvilke navnlig sidstnævnte fik stor betydning for hans videnskabelige indstilling. PJETURSS bevarede til sine sidste år mindet om sin studietid i et taknemligt hjerte, han talte altid med venlighed om sine gamle kammerater og lærere og gav ofte udtryk for sin veneration for Københavns Universitet, selv i perioder hvor hans åndsvirksomhed, efter et almindeligt skøn, bevægede sig ad dunkle og anintellektuelle baner.

PJETURSS' videnskabelige gerning må bl. a. ses på baggrund af islandsforskningens almene situation ved århundredskiftet. THÓRVALDUR THORODDSEN stod da på højdepunktet af sin ydeevne og indflydelse. Han var ca. 45 år og nød ry som tidens fornemste kender af Islands geografi og geologi. I årene 1881—98 havde han systematisk berejst alle landets egne med undtagelse af jøklerne, og da han samtidig havde gennemarbejdet så at sige alt, hvad der indtil da var skrevet om Islands natur, havde han samlet en viden og erfaring om Island som ingen anden har ejet, hverken før eller senere. THORODDSENS hensigt med dette tyveårige planmæssige arbejde var at forberede sig til den opgave, på grundlag af egne og andres undersøgelser, at give en stor, sammenfattende oversigt over Islands geografi og geologi, og som en art indledning offentliggjorde han i 1899 en afhandling i *Geographical Journal*, ud fra hvilken man kan sammenfatte hans anskuelser om de islandske geologiske formationers indbyrdes og absolutte kronologi i følgende skema:

1. Alluviale og diluviale dannelser.
2. Præglacial dolerit.
3. Vulkansk palagonitformation.
4. Basaltformation med indlejrede miocæne ligniter.

Få måneder efter dette »programskrift«s offentliggørelse gjorde HELGI PJETURSS i landskabet Hreppar den for ham selv fuldstændig uventede opdagelse, at palagonitformationen i den pågældende egn indeholdt isbehandlede blokke og andre vidnesbyrd om nedisning, og selv om han i sin beretning i *Scottish Geographical Magazine* for 1900 tager alle reservationer angående de stratigrafiske konsekvenser af denne opdagelse, måtte enhver uvildig geolog erkende, at hele grundlaget for THORODDSENS opfattelse af de islandske formationers absolutte kronologi vaklede. Dette dramatiske kapitel i Islands videnskabelige historie får en særlig baggrund gennem det forhold,

at både KEILHACK og THORODDSEN i henholdsvis 1883 og 1893 synes at have været lige ved at erkende sagens sammenhæng, men begge veg tilbage for et sådant brud med tilvante forestillinger. Blandt dem, der med interesse tog imod PJETURSS' ideer, var USSING og GEIKIE, medens THORODDSEN stillede sig afvisende og vedblev med dette i hele sit senere forfatterskab.

THORODDSENS geologiske kort over Island af 1901 er således udarbejdet uden hensyntagen til PJETURSS' iagttagelser, og det samme gælder det kort, der ledsager den store håndbog i Petermanns *Mitteilungen Ergänzungsheft* 152—53, 1906. Heller ikke i teksten til dette arbejde eller i sine senere publikationer går THORODDSEN ind i en virkelig diskussion af problemet, og den offentlige debat mellem THORODDSEN og PJETURSS er af beskedent omfang og blev aldrig ført til bunds. Man kan ikke frigøre sig for den tanke, om ikke en så ringe ting som en dags drøttelse på en af typelokaliteterne mellem THORODDSEN og PJETURSS kunne have ændret hele karakteren af den geologiske litteratur om Island i årene 1900—1925. Som det nu gik, blev resultatet et beklageligt modsætningsforhold mellem de to fremragende forskere.

Man har endog i denne strid villet se en væsentlig årsag til PJETURSS' senere sammenbrud som naturforsker, men jeg tvivler meget om denne opfattelses holdbarhed.

En objektiv bedømmelse viser nemlig, at PJETURSS i årene efter 1900 fik så gode arbejdsvilkår, som man med rimelighed kunne forvente. Han opnåede Carlsbergfondets støtte, han fik mulighed for at rejse på Island hver sommer, han fik adgang til at bearbejde sit materiale, og resultaterne af hans studier blev offentliggjort med al honnør i Videnskabernes Selskabs Forhandlinger. I 1905 erhvervede han uden mundtligt forsvar den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet på afhandlingen: »Om Islands Geologi«, der fandt optagelse i »Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening«.

Skrivelser og forhandlinger denne sag vedrørende, som nu findes i Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultets arkiv, indeholder adskillige momenter af interesse og bidrager til at klarlægge visse sider af det for Islands åndshistorie ingenlunde uvigtige spørgsmål, forholdet: THORODDSEN—PJETURSS.

Doktorafhandlingen blev indsendt den 10/4 1905 med anmodning om hurtig behandling. USSING tog straks fat på gennemlæsningen og foreslog LOFFLER som den anden opponert, men da denne af

faglige grunde ikke mente at kunne påtage sig dette hverv, henvendte Fakultetet sig efter USSINGS forslag til THORODDSEN, som i en skrivelse af 25/7 1905 bl. a. udtaler følgende:

»Hr. PJETURSSONS Afhandling omhandler hovedsagelig forskellige theoretiske Spørgsmaal i Islands Geologi, Hypoteser, hvorom jeg har en anden Mening og Opfattelse end Forfatteren. Om nogle af disse Spørgsmaal har Hr. PJETURSSON og undertegnede ført en tildels temmelig skarp Polemik, og Hr. PJETURSSON og andre kunde derfor maaske anse mig for en mindre upartisk Dommer i denne Sag.

Iøvrigt vil jeg bemærke, at Hr. H. PJETURSSON med megen Ihærdighed og Dygtighed har studeret visse Spørgsmaal i den islandske Geologi, især de ældre glaciale Formationer, han har fundet Skursten i Dannelser, hvori de ikke før kjendtes og har paa Glacialgeologiens Omraade gjort flere interessante Iagttagelser, hvis Betydning jeg fuldt ud anerkjender. Det er kun Tydningen af disse Iagttagelser vi er uenige om, ligesom jeg ogsaa synes at flere af Hr. PJETURSSONS vidtdrevne Slutninger og vexlende Hypoteser tildels vedrørende Spørgsmaal fjernt fra hans egentlige Studiefelt, ikke ere berettigede efter det Iagttagelsesmateriale, der haves.

Da nu medfølgende Afhandling hovedsagelig er af theoretisk Indhold, anser jeg mig ikke berettiget til officielt at udtale en Dom om Forfatterens Resultater, dertil vilde en udenforstaaende Geolog være mere kvalificeret«.

Bedømmelsen af afhandlingen er affattet af USSING, der bl. a. skriver: »Forfatterens Grundlag for Afhandlingen er i teoretisk Henseende væsentlig Thoroddsens Resultater med Hensyn til Hovedtrækkene i den geologiske Udvikling af Island«. USSING fremhæver PJETURSS' evne til fordomsfri iagttagelse og tolkning, han anerkender den afgørende betydning, der må tillægges de nye anskuelser vedrørende palagonitformationen, og han sammenfatter sin dom om arbejdet i følgende ord: »I den her foreliggende Afhandling meddeles en Række ny interessante Iagttagelser om disse og andre Forhold, og det udvikles, hvorledes man nu kan danne sig et indholdsrigere og i flere Retninger unægtelig mere tilfredsstillende Billede af Islands geologiske Historie end tidligere«.

PJETURSS' ansøgning om fritagelse for mundtligt forsvar, der kun med stor betænkelighed blev imødekommet, var navnlig begrundet med, at et alvorligt hjerteonde ville gøre rejsen her til landet og opholdet i hovedstaden til en meget stor byrde for ham.

Der synes således ikke at foreligge vidnesbyrd om, at THORODDSEN skulle have vanskeliggjort PJETURSS' videnskabelige virksomhed, den offentlige polemik går ikke ud over de grænser, der er naturlige i en for islandsk videnskab så væsentlig sag. PJETURSS har fået rimelige videnskabelige arbejdskår, og han har mødt en ikke ringe velvilje hos Universitetet og navnlig hos USSING, der her som ved andre lejligheder viste et sundt judicium og en ligevægtig og imødekomende vurdering såvel af menneskelige som af faglige problemer.

Det videnskabelige resultat af PJETURSS' virksomhed indtil 1905 er samlet i hans ovenfor omtalte arbejde: »Om Islands Geologi«, i hvilket han påviser, at ikke blot palagonitformationen, men også den øvre del af basaltformationen, indeholder sikre vidnesbyrd om nedisning, og denne opdagelse sammenholdes med hans betydningsfulde påvisning af interglaciale skalførende aflejringer ved Fossvogur i nærheden af Reykjavík og ved Búlandshöfði på Snæfellsnes, begge arbejder publiceret 1904.

Dermed er skellet mellem den ældre og den nyere opfattelse af Islands stratigrafiske opbygning trukket skarpt op: Ældre forfatteres relative kronologi fastholdes i hovedsagen, men den absolutte kronologi ændres totalt, idet PJETURSS kommer til det resultat, at de påviste spor af nedisning er af kvartær alder, og at følgelig doleritdækkerne, palagonitformationen og den øvre del af basaltformationen er kvartære dannelser og ikke som tidligere antaget tertiære. Dette nye synspunkt åbner vejen for en genetisk tolkning af palagonitformationens rigt varierede bjergarter, og i det hele taget for en forståelse af Islands udvikling i kvartær tid, som ikke blot er et spørgsmål af lokal islandsk interesse, men tillige et vigtigt alment studieobjekt.

PJETURSS opnåede imidlertid ikke den lykke at udnytte de rige muligheder, hans opdagelse indebar. Ganske vist fortsatte han sine markerarbejder endnu nogle år, og i en afhandling af 1906 fremlægger han vidnesbyrd om en postglacial varmetid, men iøvrigt koncentrerede han sig om den opgave at skrive en oversigt over Islands geologi til brug for international orientering. I 1908 gav han således i Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin en oversigt med titlen: »Einige Hauptzüge der Geologie und Morphologie Islands«, hvori han offentliggjorde det første geologiske kort visende udbredelsen af de kvartære og tertiære lagserier. I umiddelbar tilslutning hertil udsendte PJETURSS i 1910 afdelingen »Island« i Handbuch der regionalen Geologie, hvor han samlede ældre forskeres

resultater og indarbejdede dem i egne arbejder og synspunkter i en afklaret og fuldt udformet fremstilling, der i virkeligheden har dannet grundlaget for eftertidens kundskab om Islands geologi og for dette lands geologiske udforskning lige til vore dage.

Det er værd at bemærke, at en så vigtig opgave som den sidstnævnte blev overdraget PJETURSS og ikke THORODDSEN, for hvem det må have været en meget bitter skuffelse, men det kan nu siges, at det i saglig henseende var den rigtige løsning.

Der er således i PJETURSS' videnskabelige forfatterskab i årene 1900—1910 en smukt stigende linie fra hans første for ham selv som for andre overraskende og noget famlende iagttagelser til den store afklarede syntese i arbejdet af 1910, og uden kendskab til hans personlige forhold ville man utvivlsomt på dette tidspunkt have spået ham en rig videnskabelig fremtid. Og så gik det helt anderledes. Afhandlingen af 1910 blev hans sidste videnskabelige arbejde. Kun en enkelt gang, nemlig i 1939, skrev han en ganske kort bemærkning i *Geological Magazine* imod visse af L. HAWKES fremsatte tvivl om nogle af PJETURSS' iagttagelser og tolkninger.

Det åndelige sammenbrud, som efter 1910 lamslog PJETURSS' naturvidenskabelige gerning, kan imidlertid næppe opfattes som en pludselig indtruffet katastrofe. Når man analyserer de her skildrede begivenheder, får man nu og da det indtryk, at han i hvert fald fra omkring 1905 var en syg mand, og adskilligt af det, som skete, må utvivlsomt forklares ud fra dette synspunkt.

Efter 1910, i næsten 40 år, levede HELGI PJETURSS som en åndeligt syg mand. Han følte sig forfulgt af levende og afdøde, han plagedes af vrangforestillinger og søvnløshed og var utvivlsomt et dybt ulykkeligt og forpint menneske, men trods alt dette bevarede han selv i sine senere år sin fornemme rejsning, i ydre og delvis også i sind, og sine store formelle evner, der navnlig viste sig i hans behandling af det islandske sprog. Og på en måde var han ikke åndeligt uvirksom. Han beskæftigede sig med sådanne spørgsmål som »sjælelig forbindelse mellem beboerne af forskellige planeter«, »søvnens og drømmens natur«, »livets oprindelse og fremtid« og skrev om disse og beslægtede emner i islandske tidsskrifter og delvis i udenlandske, engelske og tyske. Han opfattede selv disse arbejder som sit livs væsentligste resultat, og var meget skuffet over, at man ikke fra naturvidenskabelig side ville acceptere hans tankegang. I en afhandling af 1935 »Das Wesen der Herkunft und das Werden des Lebens« skriver han således:

»Efter et trediveaarigt studium af dette spørgsmaal, er der for mig ingen tvivl om, at drømmen i sit grundvæsen er et overførelsesfænomen (fra væsener fra andre kloder), selv om den paa mange måder er under indflydelse af den bevidsthed, i hvilken den trænger ind.«, et thema han har behandlet udførligt i en afhandling: *The nature of sleep and dreams. The Occult Review 1926.*

Kun en sjælden gang vendte han tilbage til sin ungdoms videnskabelige interesser. NOE-NYGAARD og jeg oplevede det f. eks. i 1936, da vi på hjemvejen fra Vatnajökull inviterede ham ud på en ekskursion til nogle af hans gamle lokaliteter i siderne af fjeldet Esja. Han viste ved denne lejlighed en ungdommelig glæde over på ny at diskutere geologiske problemer, han var klar og skarp i iagttagelse og ytringsform, og han var straks parat til at gå ind i de nye ideer, vi ud fra det af ham skabte grundlag var kommen til.

PJÆTURSS' betydning som geolog er af en ejendommelig karakter. Han har kun beskæftiget sig med Island, og inden for Islandsforskningen ligger hans arbejde på et meget begrænset felt. Så at sige hele hans forskning har direkte tilknytning til hans opdagelse i 1899. Han nåede ikke væsentlig ud over en exterior beskrivelse af fænomenerne og de resultater, som deraf kunne udledes, og han beherskede ikke den petrografiske og geomorfologiske metodik. Hans klarlæggelse af palagonitformationen blev ufuldstændig, idet han f. eks. kun antydningvis havde øje for de problemer, som knytter sig til den subglaciale vulkanisme og de subpolare denudationsfænomener, men han gjorde en for forskningen væsentlig opdagelse, som han udnyttede, så vidt hans forudsætninger og hans kræfter tillod ham det, og hans indsats i den halve snes år, gennem hvilke han arbejdede som geolog, er blevet afgørende for udviklingen lige til vore dage.

Han var en dygtig og pålidelig iagttagere, en klar og grundig skribent, og han havde den sjældne egenskab, at han formåede at frigøre sig for de tilvante forestillingers spændetroje, og dette turde måske være den fornemste kvalitet for en videnskabsmand. Hans værk har derfor også fået blivende betydning. Det var med fuld berettigelse, at Dansk Geologisk Forening i 1943 udnævnte ham til æresmedlem, og det er også berettiget, at vi her i aften lyser fred over hans urolige sind, takker ham for hans gerning i videnskabens tjeneste og hædrer hans minde.

NIELS NIELSEN.